

stencjalny). Natomiast krytyka poglądu Arystotelesa na temat drogi mlecznej t. LVII) jest wynikiem rozwoju astronomii.

Widoczne są również znaczne wpływy poglądów metafizycznych Suáreza: istota i istnienie różnią się jedynie myślnie, zasadą jednostkowania bytów jest *modus*, *modus* także sprawia, że natura jednostkowa staje się osobnikiem. Są to jednak wpływy pośrednie: poprzez Hiszpana Ortiza, którego Radzimski był uczniem w Poznaniu²⁵. Suárez bowiem wydał swe *Disputationes metaphysicae* w r. 1597 w Salamance, jest więc mało prawdopodobne, by Radzimski miał je do dyspozycji w Braniewie już trzy lata później. Nie można także całkowicie wykluczyć wpływu Dunsza Szkota na niektóre z tych poglądów, a także na twierdzenie o formalnej różnicy między umysłem czynnym i możliwościowym, mimo że przy omawianiu zasady jednostkowania bytów (t. XIV) wyraźnie odrzuca skotystyczną *haecceitas*.

W zbiorze tez z całości filozofii zwraca uwagę stosunkowo obszerne potraktowanie zagadnień szeroko rozumianej filozofii przyrody, a zwłaszcza dość szczegółowe uwzględnienie drobnych pism przyrodniczych Arystotelesa (tzw. *Parva naturalia*). Wiadomo, że filozofia przyrody (fizyka) w ciągu w. XVII i XVIII zyskiwała na znaczeniu i poświęcano jej stopniowo coraz więcej uwagi i czasu, ale na przełomie w. XVI i XVII panowała jeszcze względna równowaga dyscyplin filozoficznych. W tej dziedzinie Radzimski jest swoistym wyjątkiem, wyraźnie bowiem uprzedza epokę późniejszą.

STANISŁAW RADZIMSKI SJ (1565—1622),

PROFESSEUR DE PHILOSOPHIE À BRANIEWO ET À KALISZ

Résumé

Radzimski, né à Zacharzewo près de Kalisz, entre en 1583 dans la Compagnie de Jésus et fit ses études de philosophie sous Diego Ortiz SJ au Collège des Jésuites à Poznań (1591—1593) et celles de théologie à l'Académie de Vilna (1594—1598). Ensuite, il enseigna la philosophie au Collège des Jésuites de Braniewo (1598—1601) et au Collège des Jésuites de Kalisz (1602—1604). Puis, il fut recteur des collèges des Jésuites à Lwów, Kamieniec, Kalisz et Lublin où il mourut le 28 X 1622.

Un ample manuscrit de ses cours de logique (Braniewo 1598/99) et une collection imprimée de 100 *Assertiones ex universa philosophia* (Braniewo 1601) proviennent de la période de son enseignement à Braniewo. Les *Assertiones* ont pour objet les disciplines philosophiques suivantes: la logique, la métaphysique, le traité sur Dieu et les „intelligences”, la philosophie de la nature, la psychologie et l'éthique.

La philosophie de Radzimski est en principe celle d'Aristote, mais on y trouve des influences postérieures, surtout celles de St. Thomas d'Aquin. Il admet p. ex. la création du monde par Dieu dans le temps et la transformation future de ce monde — la fin du monde. Les influences des opinions suarezziennes — à travers de Diego Ortiz — y sont aussi visibles: l'essence et l'existence ne diffèrent pas réellement,

²⁵ Na temat poglądów Ortiza zob.: R. Darowski, *Jakub Ortiz SJ (1564—1625), profesor filozofii w Poznaniu i w Akademii Wileńskiej, Studia Philosophiae Christianae*, 19 (1983) 2, 5—24 oraz: *Nowe źródła do działalności filozoficznej Jakuba Ortiza*, tamże, 22 (1986) 2, 15—24.

un mode (modus) est le principe d'individuation des êtres, la nature individuelle devient un suppositum par un mode etc.

Radzimski admet une définition actualiste de l'être („ens est idem quod actu existens”) et — déjà au début du XVIIe siècle — traite longuement les questions de la philosophie de la nature.

MIECZYŚLAW GOGACZ

DOŚWIADCZENIA MISTYCZNE NA TLE ODMIAN WIDZENIA BOGA W ZWIĄZKU Z DAS SEHEN GOTTES MIKOŁAJA Z KUZY¹

1. Profesor Stefan Świeżawski w czwartym tomie swego dzieła pt. *Filozofia XV wieku* napisał, że „w zalecanej przez Kuzańczyka mistyce zasadniczą rolę spełnia wizja ... Aby *Deum mystice videre* ... winniśmy przede wszystkim usprawnić nasz intelekt. Kuzańczyk umieszcza więc kontemplację, czyli wizję intelektualną, w samym sercu mistyki”².

W poglądzie profesora S. Świeżawskiego na mistykę Mikołaja z Kuzy ważną więc rolę pełnią trzy pojęcia: mistyka, wizja, kontemplacja, ponadto — w tych trzech działaniach człowieka — rola intelektu.

Zauważmy najpierw, że według profesora S. Świeżawskiego Mikołaj z Kuzy akcentuje w mistyce *visio*. Sytuuje to Kuzańczyka w mistycznej tradycji szkoły wiktorynów i przeciwstawia go tradycji cysterskiej, według której nie *visio*, lecz *affectio*, dziś mówi się *serce*, jest podmiotem mistycznego doświadczenia Boga. Mikołaj z Kuzy przez problem *visio* wchodzi do tego nurtu mistyki, według którego wyraża człowieka intelekt, jako podmiot poznania Boga, a nie uczucie, umożliwiające tylko przeżycie Boga. Przeżycie czegoś dotyczy, że może być bezprzedmiotowe. Tym przedmiotem przeżycia mistycznego jest Bóg, bezpośrednio doświadczany przez intelekt człowieka.

Profesor S. Świeżawski ponadto utożsamia *visio* z kontemplacją i uważa ją za centralne pryncypium mistyki Kuzańczyka.

Trzeba tu dopowiedzieć, że *visio* nie wskazuje wyłącznie na kontemplację. Wskazuje także na doświadczenie mistyczne, którego podmiotem — podobnie jak w kontemplacji — jest ludzki intelekt. Uwyraźniają to św. Bonawentura i św. Tomasz z Akwinu.

W związku z tematem mistyki i doświadczenia mistycznego trzeba tu zwrócić uwagę, że w literaturze ascetycznej terminu *mystyka* używa się w dwu znaczeniach:

a) W pierwszym znaczeniu mistyką nazywa się pogłębione życie religijne, głównie od modlitwy skupienia wlanego, a więc od kontemplacji wlanej czynnej aż do modlitwy zjednoczenia przemieniającego.

¹ Jest to tekst wykładu, przygotowanego na sympozjum międzynarodowe, poświęcone tekstowi Mikołaja z Kuzy pt. *De visione Dei (Das Sehen Gottes)*. Sympozjum odbyło się w Trier (RFN) w dniach 25—27 września 1986, zorganizowane przez Cusanus Gesellschaft przy Institut für Cusanus-Forschung an der Universität und der Theologischen Fakultät, Trier.

² S. Świeżawski, *Dzieje filozofii europejskiej w XV wieku*, t. 4: *Bóg*, ATK, Warszawa 1979, 52.

To pogłębione życie religijne przejawia skutki oczyszczeń biernych czyli powodowanych w nas przez Boga.

Skutki oczyszczeń biernych muszą być wyprzedzone oczyszczeniem czynnym, dokonywanym przez nas. Te oczyszczenia czynne wyrażają uzyskane naszą pracą odmiany modlitwy: modlitwa ustna, myślna, afektywna (aktów strzelistych) i nabytego skupienia.

Po tych etapach Bóg przemienia nasze z Nim więzi, co przejawia się w modlitwie skupienia wlanej, nazywanego modlitwą kontemplacji wlanej czynnej, w której jeszcze ingerujemy w udzielaną nam pomoc Boga. Dzięki tej pomocy wchodzimy w modlitwę kontemplacji wlanej biernej doskonalącej wolę i w modlitwę kontemplacji wlanej biernej doskonalącej intelekt, co niekiedy nazywa się prostym zjednoczeniem. Po tej modlitwie realizuje się droga zjednoczenia, którą przejawia modlitwa zjednoczenia bolesnego, modlitwa zjednoczenia ekstazy, modlitwa zjednoczenia przemieniającego.

Drogę zjednoczenia poprzedza droga oświecenia, a wcześniej droga oczyszczenia. Drogę oświecenia wyraża głównie kontemplacja.

Od momentu kontemplacji wlanej czynnej przez kontemplację wlaną bierną doskonalącą wolę aż do momentu kontemplacji wlanej biernej doskonalącej intelekt i nazywanej prostym zjednoczeniem trwa w naszych przeżyciach ciemna noc. W swej bytowej strukturze polega ona na uzgodnieniu woli człowieka z wolą Boga i na zrozumieniu do końca życzeń Bożych.

Po ciemnej nocy spełnia się bolesne, ekstazy i przemieniające zjednoczenie.

Trzy drogi to poziomy naszego zaprzyjaźnienia z Bogiem. Te poziomy przejawiają się w modlitwie.

Modlitwa jest przejawianiem się poziomu lub intensywności naszej miłości do Boga i prośbą o trwanie łączącej nas z Bogiem miłości. Badanie odmian modlitwy jest badaniem poziomu życia religijnego.

W strukturę życia religijnego w etapie ciemnej nocy wchodzi kontemplacja. Nie wchodzi w tę strukturę doświadczenie mistyczne.

b) W drugim znaczeniu mistyka jest tylko doświadczenie mistyczne, które nie jest kontemplacją, lecz zgodnie z naturą intelektu jest doznaniem Boga jako pryncypium istnienia.

2. Powtórzmy najpierw dwa rozumienia mistyki:

Mystyka to pogłębione życie religijne człowieka. Występuje w nim kontemplacja.

Mystyka to wyłącznie doświadczenie mistyczne, które nie wchodzi w strukturę życia religijnego, mimo że doznają tego doświadczenia osoby religijne. Doświadczenie mistyczne jako bezpośrednio doświadczenie Boga w Jego istnieniu jest tylko upewnieniem intelektu w jego ciemnej nocy, a więc w modlitwie kontemplacji wlanej czynnej i biernej doskonalącej wolę, że Bóg istnieje. Pomaga to w przetrwaniu ciemnej nocy do momentu, gdy dar rozumu, dar Ducha Świętego, ułatwi nam pełne zrozumienie prawdy o istnieniu Boga i wprowadzi nas w proste zjednoczenie. Samo doświadczenie mistyczne nie polega na kontemplacji, lecz na wizji (*visio*).

Uwyraźnijmy teraz rozumienie wizji i w tym aspekcie doświadczenia mistycznego, z kolei życia religijnego i kontemplacji.

Visio w szerokim sensie jest bezpośrednim widzeniem Boga. Inaczej jednak spełnia się w doświadczeniu mistycznym, w widzeniach prywatnych, w widzeniu uszczęśliwiającym jako *visio beatifica*.

Visio dostępna nam na ziemi, *in via* nie jest *visio beatifica*, gdyż nie mamy tu jeszcze nowej władzy poznawczej, nazywanej *lumen gloriae*, którą otrzymamy dopiero po śmierci.

W widzeniach prywatnych *visio* Boga dzieje się poprzez obrazy i pojęcia, odbierane za pośrednictwem zmysłów.

W doświadczeniu mistycznym, *visio* — widzenie Boga jest wewnętrzne, nagle, krótkotrwałe, nie przygotowane przez nas, bezobrazowe i bezpojęciowe, bezpośrednie i polega na biernym odbiorze Boga jako istnienia przez nasz intelekt, gdyż intelekt — zgodnie ze swą naturą — odbiera tylko pryncypia. A istnienie, stanowiące Boga, jest pryncypium, jest *ipsum esse a se, ipsum esse subsistens*. Brak w doświadczeniu mistycznym obrazów i pojęć wskazuje, że jest to *visio* tego pryncypium, które jest stanowiącym Boga istnieniem.

Kontemplacja nie może więc być doświadczeniem mistycznym, gdyż człowiek z racji substancjalnej jedności duszy i ciała ujmuje istnienie drogą przez relacje istnieniowe, wsparte na przejawach jego istnienia i istnienia bytu kontemplowanego. Kontemplacja wobec tego jest świadczeniem intelektu i woli, że trwają łączące nas z istniejącym bytem, głównie z osobami i z osobą Boga, relacje istnieniowe jako miłość, wiara i nadzieja. Kontemplacja jest więc świadczeniem o tych relacjach, a tym samym świadczeniem o życiu religijnym.

Życie religijne, nawet pogłębione, które nazywamy życiem mistycznym lub mistyką, jest zespołem właśnie relacji istnieniowych, łączących — dzięki łasce — Boga z człowiekiem więzią miłości, wiary i nadziei jako sposobami naszego kierowania się do Boga oraz łączących Boga z człowiekiem darami Ducha Świętego jako sposobami odbierania Boga. To życie religijne na drodze zjednoczenia charakteryzuje się odbiorem i widzeniem Osób Trójcy Świętej.

Widzenie Osób Trójcy Świętej na drodze zjednoczenia nie jest jednak doświadczeniem mistycznym, doznaniem Boga bezpośrednio przez intelekt, wrażliwy na pryncypia, gdyż osoby nie są pryncypiami. Widzenie Osób Boskich na drodze zjednoczenia jest *visio*, połączoną z obrazami i pojęciami, gdyż bez nich nie odróżnimy osób. Jest więc odmianą widzenia prywatnego, w którym intelekt przez rozumowanie widzi Osoby Trójcy Świętej w obrazach i pojęciach.

3. Spójrzmy raz jeszcze na trzy ważne odniesienia naszego intelektu do Boga.

Kontemplacja dotyczy relacji istnieniowych, wiążących nas z Bogiem.

Doświadczenie mistyczne jest bezpośrednim doznaniem Boga przez intelekt, Boga jako *ipsum esse subsistens*.

Widzenie Osób Trójcy Świętej charakteryzuje w naszym życiu religijnym drogę zjednoczenia, głównie modlitwy zjednoczenia przemieniającego. Charakteryzuje wobec tego mistykę w pierwszym znaczeniu jako nasze pogłębione życie religijne.

W swym dziele *De visione Dei*, w rozdziale 17, Mikołaj z Kuzy mówi, że „Bóg może być w pełni poznany (widziany) tylko jako troisty”³. Rozważa ważny problem, „w jaki sposób Bóg może być

³ „Nur als dreieinen kann Gott vollkommen gesehen werden”. Korzystam z przekładu dokonanego na język niemiecki przez Helmuta Pfeiffera. Nikolaus von Kues, Textauswahl in deutscher Übersetzung 3, *De visione Dei — Das Sehen Gottes*, Sonnenburg, Trier 1985, 49.

w pełni poznany (widziany) tylko jako troisty”⁴. Mówi w tym rozdziale o widzeniu Osób Trójcy Świętej i że jest to doskonale widzenie Boga. To widzenia, właściwe drodze zjednoczenia, uważa za doskonalsze niż inne odmiany *visio*. I posługuje się właśnie pojęciami, pozwalającymi odróżniać osoby. Mówi bowiem, że „w Bogu miłość należy do istoty Trzech. I tak widzę zupełnie prostą istotę wymienionych Trzech, mimo że różnią się między sobą”⁵.

Mikołaj z Kuzy sytuuje więc swoje rozważania w temacie religijnego zjednoczenia człowieka z Bogiem, sytuuje je w misticznej rozumianej jako nasze pogłębione życie religijne. To widzenie Boga jako Trzech osób wyraża w pojęciach i rozumowaniach. Korzysta z *visio* charakterystycznej dla widzenia prywatnego, gdyż każde osobiste widzenie Osób Boskich, jak i życie religijne, jest prywatne.

Może Mikołaj z Kuzy opisuje swoją modlitwę zjednoczenia przemieniającego w temacie i przedmiocie tej modlitwy. Może ze względu na ten przedmiotowy aspekt rozważań siedemnasty rozdział jego *De visione Dei* nabywa cech wykładu, opartego na przemyśleniach, a nie na zwierzeniu swych osobistych doznań.

De visione Dei staje się rozprawą filozoficzno-teologiczną i zarazem zapisem w rozdziale 17 skutków modlitwy zjednoczenia przemieniającego, może własnej modlitwy Mikołaja z Kuzy.

STANISŁAW KRAJSKI

PEWNOŚĆ I PRAWDA W OPUSCULACH TOMASZA Z AKWINU

Zadaniem poznawczym, jakie zostało postawione przy podjęciu tego tematu, było ustalenie na podstawie *opusculów* Tomasza z Akwinu jego poglądów na temat pewności poznania, jak również określenie związków, które zachodzą pomiędzy tak rozumianą pewnością i prawdą¹.

Pod tym kątem przebadane zostały trzydzieści cztery *opuscula* Doktora Anielskiego o łącznej objętości około tysiąca trzystu stron znormalizowanego maszynopisu. Teksty te pochodzą ze wszystkich prawie okresów życia Akwinaty i dotyczą większości poruszanych przez niego problemów. Stanowią zatem, jak można sądzić, pewien reprezentacyjny dla jego twórczości materiał².

⁴ „Quomodo Deus non nisi unitrinus videre perfecte potest”. Tekst łaciński cytuję z Dzieła: Nikolaus von Kues. *Philosophisch-Theologische Schriften*, herausgegeben und eingeführt von Leo Gabriel ... (Studien — und Jubiläumsausgabe Lateinisch — Deutsch, Bd III), Herder, Wien 1967, 168.

⁵ „So gehört (in Gott) die Liebe zum Wesen der Drei. Und so sehe ich die ganz einfache Wesenheit der drei Vorgenanten, obwohl sie sich untereinander unterscheiden”. H. Pfeiffer, 53. Por. „Sic amor est de essentia trium. Et sic video trium praedictorum simplicissimam essentiam, licet inter se distinguantur”. *Schriften*, Wien 1967, rozdz. 17, 174.

¹ Tekst wykładu wygłoszonego na międzynarodowej sesji filozoficznej w Paryżu w 1986 roku.

² S. Thomae Aquinatis: *De propositionibus modalibus* (1244—45);

Terminy pojawiające się w przebadanych tu *opusculach* występują na ich kartach przeważnie po kilka tysięcy, a rzadziej po kilkaset razy. Termin *veritas* nie należy tu do wyjątków, choć Tomasz nie porusza w zasadzie w tych tekstach problematyki przez niego wyznaczonej sygnalizując jedynie gdzieś tam niektóre stanowiska ją zagadnienia. Można spotkać go we wszystkich prawie *opusculach*. Termin *certitudo* występuje zaś w nich jedynie czternaście razy. Terminy posiadające ten sam rdzeń słowotwórczy, co termin *certitudo*, pojawiają się tu trzydzieści jeden razy.

Używając terminów, reprezentujących rodzinę słowotwórczą, do której należy termin *certitudo* Tomasz najczęściej używa terminu *certus*, który w większości zawierających go *opusculów* występuje w znaczeniu, które najlepiej oddają słowa — określony, jakiś, pewien, ten oto³.

W kilku przypadkach terminy *certitudo* i *certus* użyte są przez Akwinatę w porządku, który można nazwać porządkiem bytowym. I tak w *De ente et essentia* Tomasz odnosi termin *certitudo* do substancji (*Dicitur etiam formam secundum quod per formam significatur certitudo rei*)⁴. W *De forma absolutionis* używa terminu *certus* w charakterystyce sakramentów (*Neutrum autem est temerarium quia sacramenta habent certos effectus, licet impediri possint per fictionem recipienti*)⁵. W *De sortibus* określa przez termin *certus* charakter ciał niebieskich, wyrażający się w takim, a nie innym ich porządku (*Unde cum sit certus ordo quo moventur coelestia corpora*)⁶. W *Compendium theologiae* odnosi termin *certitudo* do Opatrzności Bożej (*Nec tamen*

De fallaciis (1244—45); *De principiis naturae* (1252—56); *De ente et essentia* (1252—56); *De iudiciis astrorum* (?); *Epistola exhortatoria de modo studendi* (?); *De articulis fidei* (1261—65); *De mixtione elementorum* (1270—71); *De motu cordis* (1270—71); *De occultis operationibus naturae* (1269—71?); *De substantiis separatis* (1271—73); *De regno* (1265—67); *De aeternitate mundi* (1271); *De unitate intellectus* (1270); *Contra impugnantes Dei cultum et religionem* (1256); *De perfectione spiritualis vitae* (1269—70); *Contra doctrinam retrahentium a religione* (1271); *In decretalem primam expositio ad archidiaconum Tridentinum* (1260—70?); *Compendium theologiae* (1260—73); *In decretalem secundam expositio ad eundem* (1260—70); *De secreto* (1269); *Collationes super credo in Deum* (1273); *Collationes super Pater Noster* (1273); *Collationes super Ave Maria* (1273); *Collationes de decem praeceptis* (1273); *De sortibus* (1271); *De forma absolutionis* (1269?); *De emptione et venditione ad tempus* (1262); *Responsio ad lectorem Venetum de articulis VI* (?); *De rationibus fidei* (1264); *Responsio ad Bernardum* (1274); *Responsio ad fr. Joannem Vercellensem de articulis 108* (1265—66); *Responsio ad fr. Joannem Vercellensem de articulis 42* (1271); *Contra errores Graecorum* (1263).

³ Cf. S. Thomae Aquinatis, *De sortibus*, w: S. Thomae Aquinatis, *Opuscula omnia, tomus primus*. Parisiis 1927, 152.

⁴ S. Thomae Aquinatis, *De ente et essentia*, w: S. Thomae Aquinatis, *Opuscula omnia, tomus primus*, Paris 1949, 26.

⁵ S. Thomae Aquinatis, *De forma absolutionis sacramentalis ad Magistrum ordinis*, w: S. Thomae Aquinatis, *Opuscula omnia, tomus tertius*, Parisiis 1927, 173.

⁶ S. Thomae Aquinatis, *De sortibus*, op. cit., 151.